

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Met dank aan de grondlegger

FRANS SCHALKWIJK

Op de website van de Sectie Psychologie Studenten van het Nederlands Instituut van Psychologen kan een actie-T-shirt worden besteld met de opdruk ›I'm not your Freud›. De dragers willen uitstralen dat psychologie anno 2006 niets met Freud te maken heeft en dat zij gezien willen worden als hedendaagse psychologen. Nu is het een klassieke psychoanalytische aanname een ongevraagde, op eigen initiatief geïntroduceerde ontkenning van iets op te vatten als een onbewuste uiting van het tegendeel. Wie zijn partner verwelkomt met de woorden ›Ik ben niet boos, maar ...› heeft blijkbaar wat te ontkennen. In diezelfde zin geven de studenten in hun ontkennende woorden ›I'm not› juist het gewicht van Freud en de psychoanalyse voor hen aan; ze afficheren zich immers niet als ›I'm your Skinner›. Jezelf plaatsen in een ontkennend profiel geeft op zijn minst iets weer van ambivalentie en fascinatie, lijkt mij. Een tweede gedachte komt op naar aanleiding van ›your Freud›. Waarschijnlijk hebben ze gelijk, de studenten psychologie; iedereen schept zich een beeld van Freud dat meer over hem zelf zegt dan over Freud. Vaak wordt dat beeld mede bepaald door zijn houding tot de psychoanalyse: de een verafgoodt Freud, terwijl de ander hem verguist. Het is vooral deze tweede gedachte die maakt dat ik best zo'n shirt wil dragen, omdat ik het helemaal met de opdruk eens ben: een hedendaags psychoanalyticus is geen replica van allerlei gefantaseerde beelden van Freud.

In de voor u liggende bundel is van een dergelijke ambivalentie geen sprake: de auteurs zijn trots op ›hun› Freud, maar hebben een eigen identiteit. De grondlegger van de psychoanalyse werd honderdvijftig jaar geleden geboren en al meer dan honderd jaar drukken zijn ideeën een stempel op het denken in de westerse wereld. De verschijning van de nieuwe uitgave van Freuds geschriften onder de titel *Werken*, illustreert die niet afnemende belangstelling. Nog steeds is er een uitgever die veel investeert in een goede editie, nog steeds zijn er mensen die Freuds teksten in de originele vorm willen bestuderen. In het eerste deel van deze bundel beschrijven de medewerkers van de nieuwe editie hun bevingen: uitgever, adviseur, maker van het register en vertaler. De eigen identiteit van de hedendaagse psychoanalyse komt aan bod in het tweede deel, waar elf auteurs hun persoonlijke inspiratie door de psychoanalyse in hun werk beschrijven. Hun bijdragen zijn geen uitgebreide wetenschappelijke betogen over ›de› psychoanalyse, maar impressies van de praktijk van psychoanalyse.

De redactie van het *Tijdschrift voor Psychoanalyse* biedt u deze bundel aan als themanummer van haar tijdschrift ter gelegenheid van de herdenking van de geboortedag van de grondlegger van de psychoanalyse, honderdvijftig jaar geleden op 6 mei 1856. Uitgeverij Boom biedt u deze bundel aan als verantwoording van de totstandkoming van Freuds *Werken* en ter illustratie van de actualiteit van Freuds ideeën.

¶ *Freuds Werken nu*

Sigmund Freud is ontegenzegglijk de keizer van de psychoanalyse. De NIP-studenten maken niet voor niets geen shirt met de opdruk ‘I’m not your Jung’ of ‘I’m not your Klein’. Hij was een groot denker en zijn ideeën hebben tot een vergelijkbaar grote verschuiving in de wetenschap geleid als die van zijn tijdgenoten Marx of Darwin. Natuurlijk is het niet zo dat Freud zijn ideeën in een wetenschappelijk en maatschappelijk isolement heeft ontwikkeld: hij bouwde al bestaande gedachten uit, voegde eigen inzichten toe en werd beïnvloed door collegae. Aan dat laatste had hij trouwens een hekel, getuige zijn uitspraak op hoge leeftijd: ‘Om die reden heb ik de studie van Nietzsche afgewezen hoewel — nee, omdat — het duidelijk was dat ik bij hem inzichten zou vinden die sterk overeenkomen met de psychoanalytische’ (brief aan Lothar Bickel, 28 juni 1931, Gay 1988, p. 52). Hij wilde een origineel denker zijn. Soms wordt Freud een grootheid van mythische proporties toegekend. Wie de bescherming zoekt van een alwetende, geniale vader in wiens schaduw het goed toeven is en met wie de identificatie aangenam is, zal Freud prijzen tot aan persoonsverheerlijking toe. Wie angstig is voor de confrontaties van de psychoanalyse, zal Freud verguizen als gevaarlijk en onwetenschappelijk en daarmee het fundament onder de psychoanalyse willen aantasten. Zo toonde de kritische Freudbiograaf Frank Sulloway (1979) aan dat Freud soms meer van anderen had gelezen dan hij deed voorkomen. Freud beschuldigde de arts Albert Moll van plagiaat, terwijl nadere bestudering van Freuds eigen bibliotheek echter aan het licht bracht dat Freud eerder werk van Moll uitgebreid had gelezen en verwerkt. Maar om Freud werkelijk op zijn waarde te kunnen schatten, zijn idealisering noch verguizing goede raadgevers.

Natuurlijk is de beste manier om de gedachtewereld van Freud te leren kennen in zijn werk te duiken. De Franse analyticus Jacques Lacan startte in de jaren vijftig van de vorige eeuw zijn project ‘Terug naar Freud’, om de psychoanalyse weer in de oervorm te kunnen bestuderen en bevrijd te zijn van alle latere theoretische toevoegingen. Wat is inderdaad mooier dan de bron zelf te bestuderen en een eigen oordeel te vormen over wat daar te vinden is?

Dit eerste deel geeft een fascinerende kijk in de keuken van een uitgever. Eerlijk gezegd had ik er geen idee van wat er komt kijken bij de uitgave van een

dergelijk omvangrijk werk. Mijn gedachte dat je ‘gewoon’ de teksten uit het Duits vertaalt en in verschillende banden achter elkaar zet, blijkt naïef.

Uitgever Elsbeth Greven zet in haar bijdrage uiteen dat er verschillende soorten edities zijn, elk met een ander doel en een ander effect op de lezer. Een wetenschappelijk verantwoorde uitgave van Freuds werk blijkt een belangrijk instrument om de studie van Freuds werk mogelijk te maken. Op dit moment is er in geen enkel Europees land een bevredigende complete Freudeditie, zelfs niet in Duitsland, waar geen vertalingsproblemen spelen. Wel worden binnen enige jaren verschillende edities verwacht, en de Nederlandse editie *Werken* is daarmee internationaal gezien een voorloper. Vergelijken met in de ons omringende landen, werkt een relatief klein team aan de publicatie van de *Werken*. Dat maakt het werk misschien oneindig zwaar, maar draagt er waarschijnlijk ook in grote mate toe bij dat de Nederlandse editie in slechts vijf jaren voltooid zal worden.

Psychoanalyticus Harry Stroeken laat zien dat, hoewel nog in rudimentaire vorm, veel theoretische concepten al aanwezig zijn in de geschriften van voor 1896, het jaar waarin Freud zijn zelfanalyse begon. Stroeken benadrukt dat de psychoanalyse niet in 1900 na de zelfanalyse is ontstaan als een creatie uit het niets, maar een continue ontwikkeling kent. Freuds denken werd voor 1900 gevoed door de neurologische wetenschappelijke kringen waarin hij verkeerde en door zijn praktijk als zenuwarts met hypnose als behandelvorm. Anno 2006 heeft iedereen met enige kennis van de psychoanalyse een beeld van Freud als de bebrilde, bedachtzaam luisterende man achter een sofa. In de bijdrage van Harry Stroeken is te lezen hoe anders de situatie voor 1900 was, toen Freud nog niet bekend was en de psychoanalyse nog in de kinderschoenen stond. Naast zijn wetenschappelijke werk had Freud om het gezinsinkomen op peil te houden een privépraktijk: in een koetsje reed hij naar zijn patiënten die hij met hypnose behandelde.

Ook literatuurwetenschapper Walter Schönau geniet van de manier waarop in de editie Freuds theoretische ontwikkeling zichtbaar wordt. Bij het maken van het zakenregister met zo’n achttienduizend lemma’s valt hem op dat termen opduiken en weer verdwijnen, woordcombinaties worden uitgetprobeerd en weer verworpen. Kortom, aldus Schönau, het tastende onderzoeken wordt zichtbaar. Net als Stroeken rept hij over een veranderde blik op Freud. Nu hij het gehele werk van Freud voor de tweede maal met een wetenschappelijk oogmerk leest, constateert hij dat Freuds denken systematischer lijkt dan het is. Wat eigenlijk pure empathie van Freud is, wordt nogal eens verwoord als ging het om strikt wetenschappelijke gevolgtrekkingen; wat bevlogen en vernuftig fantaseren is, wordt gepresenteerd als streng stapsgewijs medisch redeneren. Zo krijgt Freud een menselijk gezicht, zonder verguisd te worden.

Vertaler Wilfred Oranje wordt door interviewer Johan De Groef getypeerd als ‘Freuds ambassadeur in het Nederlands’. Al meer dan vijfentwintig jaar is

hij intensief betrokken bij het vertalen van Freud en leert hij de analytische mores goed kennen. Freuds taalgebruik laat soms ook iets van zijn innerlijk zien. Als Freud niet zeker is van zichzelf, past hij volgens Oranje bepaalde retorische trucs toe. Of, als hij zich niet gemakkelijk voelt, schrijft hij professoraal, negentiende-eeuws met lange zinnen en veel als-dan-constructies. Sommige werken zijn heerlijk om te vertalen, zoals *Totem en taboe*, of de ziektegeschiedenissen. Oranje: «Het is niet alleen maar leuk. Ik heb de mazzel dat ik geen psychoanalyticus ben, het oeuvre van Freud is mijn bijbel niet.»

Met deze uitspraak van Oranje zijn we weer terug bij het begin: Oranje impliceert dat voor sommigen Freuds oeuvre wel een bijbel is. Daarin heeft hij volgens mij gelijk en dat is geen goede zaak. Noch religieuze idealisatie van zijn theorie, noch het verguizen ervan als totaal onwetenschappelijk geeft een goed beeld van Freuds psychoanalyse. In de artikelen over de nieuwe uitgave van Freuds werk in deze bundel komt vooral het plezier naar voren dat lezing biedt en de rijkdom aan gedachten. Zijn *Werken* vormen een gezichtsbepalend deel van het culturele erfgoed van het begin van de twintigste eeuw en zijn alleen daarom al zeer belangrijk. Maar ook voor wie de bakermat van de psychoanalyse zoekt, zijn de *Werken* van Freud de belangrijkste bron. Voor de meesten die analytisch werkzaam zijn, is in 2006 het werk van de man die honderdvijftig jaar geleden werd geboren, nog steeds een belangrijke inspiratiebron. Ter illustratie van Freuds werk zijn enkele fragmenten uit het werk van Freud opgenomen, waarvan sommige nog niet eerder zijn verschenen in het Nederlands.

¶ Psychoanalyse nu

De auteurs over de hedendaagse psychoanalyse is gevraagd een persoonlijk essay te schrijven over de inspiratie door de psychoanalyse in hun werk. Hun bijdragen zijn dan ook geen wetenschappelijke betogen over «de» psychoanalyse, maar impressies van de dagelijkse praktijk van mensen die werken vanuit de psychoanalytische theorie. De redactie neemt in de discussie over wat psychoanalyse is geen standpunt in en zij heeft de auteurs daarin volledig vrijgelaten. Bij nader inzien is echter duidelijk dat zij door haar keuze van onderwerpen wel degelijk sturend is geweest. Natuurlijk zijn de gangbare terreinen als de bankanalyse, de psychoanalytische psychotherapie en de intramurale gezondheidszorg voor kinderen en volwassenen vertegenwoordigd. Maar daarnaast komen ook het werk met mensen met een verstandelijke handicap en een justitiële achtergrond aan bod, evenals de literatuurwetenschappen en de raakvlakken met filosofie en sociologie. Met die keuze zegt de redactie impliciet: het psychoanalytische beperkt zich niet tot de klassieke bankanalyse. Dit is overigens conform de doelstelling van het tijdschrift: gerichtheid op de psychoanalyse en de psychoanalytische psychotherapie, en op de psychoanalytische beschouwing van culturele en maatschappelijke verschijnselen.

Alle auteurs, op een na allen praktiserende psychoanalytici, situeren het kenmerkend psychoanalytische op hun eigen manier, maar er zijn wel degelijk overeenkomsten. Johan De Groef, directeur van een (semi)residentiële instelling voor opvang en begeleiding van volwassenen met een matig tot ernstige mentale handicap, omschrijft het zo: «De psychoanalyse pretendeert niet in de plaats te treden van de pedagogie(k), laat staan het beter te weten. Zij geeft enkel de mogelijkheid om na te denken over wat pedagogisch voorgedacht en gedaan is.» Het concrete handelen blijft het gebied van de pedagoog, maar wanneer daarin een crisis optreedt, biedt het vragende kader van de psychoanalyse de mogelijkheid het concrete van de impasse te overstijgen. Forensisch psychiater Daan Daniëls situeert de psychoanalyse in het gebied waar de vraag luidt wat delinquenten beweegt tot hun delict en hoe ze functioneren. Maar als het gaat over gedragsbeïnvloeding en redicivebeperking is de plaats van de psychoanalyse in de forensische wereld niet evident. In verschillende essays komt het vragenstellende, betekeniszoekende van de psychoanalyse naar voren als belangrijk. Filosoof Antoine Mooij vat het kernachtig samen: «Het specifieke domein van de psychoanalyse wordt gevormd door de aanname van een tweede laag in het menselijk handelen, spreken, denken, waarnemen en voelen. Hier houdt men zich immers bezig met het opsporen van meer of minder onbewuste motieven of van verborgen betekenisverbanden [...]. Het specifieke domein wordt dan gevormd door de sfeer van een «tweede intentionaliteit».» In het huidige tijdsgewricht waarin instrumenteel denken en handelen en evolutionaire aanpassing in het mensbeeld domineren, valt de psychoanalytische nadruk op individuele betekenisgeving scherp op.

Die tweede intentionaliteit is concreet te begrijpen als zich afspelend in de wereld van het onbewuste, en is tegengesteld aan de bewuste intentionaliteit. De aanname van het bestaan van onbewuste processen is fundamenteel in de psychoanalytische theorie en komt in alle bijdragen op verschillende manieren terug. Het is opvallend en interessant dat in de bijdrage over het geheugen van clinicus Antonie Ladan de term «onbewuste» slechts eenmaal voorkomt: «Het is onbewuste kennis, niet in de zin van dynamisch onbewust door verdringing, maar niet bewust, dat wil zeggen in vanzelfsprekendheid buiten het bewustzijn om verlopend.» Zijn bijdrage illustreert de poging van analytici aansluiting te vinden bij andere wetenschapsgebieden die zich bezighouden met de grondslagen van menselijk gedrag. Modern geheugenonderzoek bevestigt het bestaan van onbewuste processen, maar toont tevens aan dat er meer variëteit is dan het verschil bewust/onbewust. Ladan denkt in termen van verschillende geheugensystemen, van processen die buiten het bewustzijn om verlopen en van het aandeel van emoties in het geheugen. Een complete heroriëntatie op het begrip «onbewuste» is momenteel aan de orde.

De gedachte uit de pionierstijd van de psychoanalyse dat een analyticus als een archeoloog oude herinneringen uit het onbewuste blootleegt, is al lang achterhaald. Dat is niet alleen toe te schrijven aan de al langer bestaande veran-

derde visie op het onbewuste als een dynamisch onbewuste of aan de opkomst van de moderne theorieën over geheugensystemen. Ook de mensvisie verandert: steeds meer wordt de idee verlaten dat de mens een 'eenzame' strijd met zijn driften voert ten gunste van een model waarin de mens in voortdurende interactie met zijn omgeving staat en de emotionele kwaliteit van die interactie verinnerlijkt. Wetenschapper Wouter Gomperts spreekt over 'de intrapsychische samenleving' als hij verklaart waarom onder bepaalde omstandigheden samenlevingen tot extreem geweld in staat zijn: 'Net als andere objectrelaties worden het beeld van de samenleving en de relatie met de samenleving steeds meer in het web getrokken van grotendeels onbewuste intrapsychische betekenissen en belangen. De innerlijke representatie van de samenleving wordt tot expressie gebracht en oefent op haar beurt druk en dwang uit op de maatschappelijke verhoudingen.' Deze contextuele opvatting vinden we ook bij literatuurwetenschapper Solange Leibovici, als zij beschrijft hoe in de 'reader response theory' interpretaties gezien worden: '[...] interpretatie is niet het openbaren van een objectieve waarheid of betekenis die er voor de interpretatie al was, maar het creëren van betekenissen door degene die interpreteert in de context van zijn conceptuele wereld.' Ook in de klinische bijdragen van de psychoanalytici Gertie Bögels en Michel Thys is te lezen dat psychoanalytische kennis ontstaat in de context waarin een patiënt met een analyticus in interactie is en dat zij gezamenlijk een 'waarheid' over de patiënt creëren. In de hedendaagse psychoanalyse is de analyticus volgens Bögels een hartstochtelijk meeluisterende ander, die oog heeft voor het vaak niet-geweten, want zo vertrouwde, lijden van de analysant. De alwetende, duidende analyticus is definitief verleden tijd, en de waarheid zoekende, participierend observerende analyticus is in zijn plaats gekomen.

Met de keuze voor de verschillende werkvelden van de auteurs is dus een impliciete aanname zichtbaar geworden: het psychoanalytische beperkt zich niet tot de klassieke bankanalyse. Als kliniekpsychiater Rudi Vermote beschrijft dat een belangrijke bouwsteen voor verandering in cliënten met een persoonlijkheidsstoornis is dat zij een innerlijk gevoel van veiligheid integreren en dat het een van de taken van de analyticus is na te denken over goede, veilige randvoorwaarden die een dergelijk gevoel kunnen bieden, gebruikt hij zijn psychoanalytische expertise. Als de kinderpsychiaters Jan Vandeputte en Lut De Rijdt ouderbegeleiding in de kinderkliniek bespreken, werken zij analytisch. Naar mijn idee maakt de verzameling essays over de hedendaagse psychoanalyse duidelijk dat de oudste behandelvorm in de geestelijke gezondheidszorg springlevend is. Met dank aan haar grondlegger.

Literatuur

- GAY, P. (1988). *Sigmund Freud. Zijn leven en werk*. Baarn: Tirion.
 SULLOWAY, F. (1979). *Freud, biologist of the mind*. Londen: A. Deutsch.